

dat het eene lichaam zich openbaart in één centrale en meerdere bijvormen, hetwelk de constructie nog ingewikkelder en in feite onhoudbaar maakt.

6) Hoe kan een lichaam verborgen zijn? Ik meende, dat een lichaam krachtens zijn aard openbaar was. Hier breekt 't de W. d. W. op, dat zij Kuypers verklezingschema oncritisch overneemt.

7) We laten nu rusten, hoe hier ooit gesproken kan worden van ware en valsche kerk in overeenstemming met de belijdenis. Zijn de menschen die lid zijn van een valsche kerk als instituut, soms wel lid van één van de andere „vormen“ van de kerk als organisme?

8) In feite worden hier kerk en Koninkrijk Gods vereenzelvigd ondanks het duidelijke onderscheid, dat Zondag 31 tusschen die beide maakt.

We komen tot de afsluiting van dit gedeelte en we constateeren, dat zowel op het punt van de gemeene gratie als op dat van de kerk, de Wijsbegeerte der Wetsidee on-critisch Kuypers gedachtengoed heeft overgenomen. Dooijeweerd heeft eens in *Philosophia Reformata* een prachtig artikel geschreven over Kuypers Wetenschapsteorie. Hij heeft daarin kritisch Kuypers Wetenschapsteorie besproken en geconcludeerd tot twee divergeerende gedachtenlijnen bij Kuypers. De eene is ontsprongen aan zijn religieuze grondconceptie en zij wordt uitgewerkt in de leer van de religieuze antithese in de wetenschap. Van de ander toont Dooijeweerd aan, dat zij ontsprongen is uit de metafysische logosleer en dus uit de afvallige wijsbegeerte. Aan het slot van zijn artikel zegt Dooijeweerd: „..... het gaat..... om een proces van dringend noodige en ons krachtens onze reformatische roeping opgelegde kritische schifting tusschen de beginselen der Reformatie en het traditioneel wijsgeerig gedachtengoed, dat uit geheel andere beginselen ontsprongen is“ (90).

Welnu, de hier door Dooijeweerd, krachtens onze reformatische roeping geponeerde eisch om kritisch

(90) In *Philosophia Reformata*, Jaargang 4, pag. 232.

te schiften tusschen de beginselen der Reformatie en het „traditioneel wijsgeerig gedachtengoed“ geldt ook voor de Wijsbegeerte der Wetsidee. Het is daarom verdrietig, dat zij, die deze Wijsbegeerte ontwierpen en daardoor metterdaad een stap zetten op den weg van de Reformatie van het wijsgeerig denken en tevens aan de Gereformeerde theologie steun gingen bieden, zooals deze in eeuwen niet ontvangen had, zich thans hebben laten binden aan een scholastiek systeem, dat in de uitspraken van de Generale Synoden der Gereformeerde Kerken zijn praegnante uitdrukking gevonden heeft.

Daardoor is deze Wijsbegeerte halverwege blijven steken en is zij onvruchtbaar geworden voor de oplossing van de problemen, welke deze tijd ons stelt.

Het valt trouwens bij verdere bestudeering van deze problemen op, hoe weinig deze Wijsbegeerte metterdaad uit de Schrift spreekt. Ik geef onmiddellijk toe, dat niet ieder detail in een wijsgeerige conceptie met een bepaalden tekst behoeft te worden gestaafd. De Schrift in haar geheel schenkt ons bepaalde gedachteninhouden, welke — al worden ze dan niet telkens weer met bepaalde teksten gestaafd — toch aan een wijsgeerige conceptie ten grondslag kunnen worden gelegd.

Maar juist hier komt aan het licht van welk een levensbelang voor den christelijken wijsgeer de binding aan de belijdenis is. Het is de belijdenis, die ons in kort bestek den inhoud van de Heilige Schrift weergeeft. Binding aan de belijdenis betekent binding aan de Schriften, en omgekeerd. En daar ligt een van de zwakke plekken van deze wijsgeerige conceptie. De mannen van de Wijsbegeerte der Wetsidee, hoeveel vruchtbare gedachten zij ook ontwikkeld mogen hebben, komen evenals dr Kuypers op concrete punten in strijd met de Gereformeerde confessie. Zij belijden niet met den mond het hartsgelooft in de eene heilige algemeene christelijke Kerk, zooals de belijdenis dat in Zd. 21 H.C. en artt. 27—29 N.G.B. doet.

R. H. BREMMER

Iets over de exegese van Openbaring 17 (III)

UIT DE SCHRIFT

Wanneer ik nu overga tot de bespreking van de „zakelijke“ hoofdmoot van Ds Plooy's critiek, moet me direct de opmerking van het hart, dat ik in geen deele overtuigd ben geworden. Integendeel. Ik ben van oordeel, dat Ds P. daarvoor te veel gedachtenprongetjes heeft gemaakt in zijn betoog en dat dientengevolge de critiek nogal rammelt.

Men herinnert zich de klacht van Ds P., dat ook ik in gebreke was gebleven „een behoorlijke argumentatie“ te geven. Die zinsnede verwonderde me, geheel afgezien van wat ik verleden week noemde, ten eerste; ik had, na de artikelen van Ds P. zelf, zulk een opmerking allerminst verwacht. Want — men zie de samenvatting in het eerste artikel — de critiek van Ds P. keerde zich tegen de „drie pijlers“, waarop mijn opvatting hem „bleek te rusten“. Onder „pijlers“ zal ik toch wel mogen verstaan de steunpunten, waarop heel mijn betoog rust; de fundamentele gedachten, die alles dragen, zooals de pijlers een brug plegen te doen. En nu Ds P. het werkwoord „blijken“ in dit verband noemt, mag ik toch aannemen, dat hij de drie steunpunten, waarop het heele gevalletje rust, naar zijn eigen overtuiging heeft ontdekt. Maar daarom versta ik zijn klacht niet over het ontbreken van argumenten, en evenmin zijn vraag om publieke verantwoording. Want een argument is toch een bewijsgrond voor een these; toch z a k e l i j k h e t z e l f d e a l s e e n „pijler“ van een betoog! Hoe kan Ds P. nu enerzijds de pijlers aanwijzen, en anderzijds zeggen, dat ze ontbreken?

Heeft hij de pijlers ontdekt, dan heb ik dus mijn hoofdargumenten gegeven.

Klaagt hij, dat ik geen argumenten gaf, dan had Ds P. geen pijlers op hun stevigheid moeten onderzoeken. Hij had dan om argumenten moeten vragen, doch geen poging moeten doen om ze te bestrijden. Je kunt toch moeilijk een artikelenreeks gaan wijden aan de bestrijding van ontbrekende argumenten. Ds P. had zelf kunnen constateeren, dat hij zichzelf hier tegensprak.

Nu is het voor Ds P. misschien jammer, doch hij had zich de moeite kunnen sparen: hij vocht tegen „pijlers“, maar het waren heelemaal de „pijlers“ niet. Wat hij onder a), b) en c) noemt, zijn momenten uit mijn betoog, geen argumenten daarvoor. Die drie punten behooren tot den bovenbouw, niet tot het metselwerk daarónder, dat „pijler“ genoemd pleegt te worden. Als Ds P. mijn brief van November rustig had gelezen, dan had hij dit kunnen weten en zijn pijlen niet tegen denkbeeldige pijlers gericht. Ik schreef hem, dat ik op het congres alle argumenten had genoemd, waarom ik de exegese van Greijdanus losliet. Toen hij dus in de krant alleen mijn speech vond, zonder die argumenten, had hij direct kunnen begrijpen, dat de pijlers voorloepig in ieder geval onzichtbaar bleven. Al zou Ds P. dan ook in zijn critiek op de genoemde drie details gelijk hebben, dan was daarmee nog niets stevigs ingebracht tegen de opvatting, dat we onder de „hoer“ moeten verstaan de valsche kerk. Ook ben ik van meening, dat de wijze waarop Ds P.

deze z.g. „pijlers“ weergeeft, nogal slordig is. Doch dat laat ik verder maar rusten.

Ds P. moge het mij ten goede houden: ik heb den indruk, dat hij bij het schrijven van zijn artikelen wat te haastig is geweest. Ik meen nl. dat hij onvoldoende aandacht heeft besteed aan een massa punten, die hier in geding zijn. En ook, dat hij zich te weinig bewust is van het problematische van de door hem voorgestane exegese. Hij zal misschien antwoorden: die opmerking treft ook Greijdanus. Ik geloof: slechts zeer ten deele.

Ieder, die de Openbaring bestudeerd heeft, weet van de vele problemen, waarvoor dit boek ons stelt, juist uit exegetisch oogpunt. Greijdanus heeft zichzelf op meerdere punten herden in den loop der jaren; dat leert een simpele vergelijking van zijn eerste studie met zijn laatste over dit boek. Greijdanus is met dit boek niet klaar gekomen; en dat is heusch geen schande. Want niemand zal ermee klaar komen. Greijdanus heeft in ieder geval ons een heel stuk verder gebracht. Maar dat kwam, omdat Greijdanus ook daar, waar ik zijn „oplossing“ niet aanvaard kan, toch blijk geeft de problemen terdege te hebben gezien. En ik geloof, dat Ds P. wel Greijdanus leest en volgt, doch zich onvoldoende de problemen indenkt.

Om één punt te noemen, waarbij me dat heel sterk trof. Ds P. zegt in één van zijn artikelen: „de verklaring van Greijdanus..... maakt bij eerste lezing de indruk van te hinken op twee gedachten: Rome als wereldmacht en Rome als centrum van de pauselijke macht. Bij nader inzien maakt deze indruk plaats voor een andere, nl. dat, óók als Greijdanus spreekt van de pauselijke macht, hij meer het accent legt op de gedachte van „macht“ dan op de idee van „valsche kerk“.

Ds P. meent dus, dat een zekere tegenstrijdigheid in de exegese van Greijdanus slechts schijn is. Hij motiveert dat zoo, dat Greijdanus dan „meer het accent legt op de gedachte (!!) van macht dan op de idee (!!) van „valsche kerk“.

Het lijkt plausibel, zoo op het eerste gezicht. Maar de fout van Ds P. is, dat hij, zonder het zich bewust te zijn, aan „macht“ ongemerkt een andere betekenis geeft dan dit woord in het betoog van Greijdanus heeft. Want Greijdanus spreekt ook van „wereldmacht“, maar schrijft daar dan van, dat deze in den loop der eeuwen „achtereenvolgens in verschillende wereldrijken geïncorporeerd is“ (K. V. 252), en even verder: „Zij is echter als op dit beest zittende, en van zijne koppen onderscheiden..... de pauselijke macht en Rome's kerk..... Evenmin als dit beest, stelt deze vrouw steeds ééne bepaalde macht voor. Dat beest is nu eens de gansche wereldmacht als een geheel genomen..... dan ééne bepaalde belichaming ervan, de antichristelijke..... dan de Romeinse wereldheerschappij in haar verschillende bestaansvormen van keizerrijke, pauselijke, antichristelijke“. En iets soortgelijks geldt van de vrouw.

Doch waar het me nu om te doen is: „macht“ is in dit verband bij Greijdanus concreet. Hij spreekt

immers van „geïncorporeerd“, „belichaming“, „bestaansvormen“. Maar Ds P. maakt ervan iets abstracts: de „gedachte“ van macht, de „idee“ van valsche kerk. Greijdanus, die „hoer“ en „beest“ identisch achtte, hoewel niet geheel, bleef beseffen dat hij ze toch moest onderscheiden. En hij kwam daardoor in moeilijkheden; want wat vrijwel identisch is, kun je kwalijk onderscheiden. De oplossing vond Greijdanus hierin, dat hij zowel „beest“ als „hoer“ op verschillende tijdstippen ieder voor zich weer verschillend concretiseerde. Zoo bij vers 16vv: de antichrist met zijn helpers is dan volgens hem een bepaalde vertegenwoordiging van de wereldmacht, en de „hoer“ een andere concrete belichaming ervan, nl. de pauselijke kerk. Mij bevredigt deze oplossing niet, daarop kom ik straks nog wel terug. Er is in de exegese van Greijdanus een opgeloste spanning tusschen de identificatie en de onderscheiding van hoer en beest. Maar hij zag in ieder geval terecht, dat je met de exegese van Openb. 17 vastloopt, als je niet die twee onderscheiden blijft. Doch om die spanning bij Greijdanus op te lossen, hanteert Ds P. een abstract begrip van „macht“, en tracht hij aannemelijk te maken, dat Greijdanus eigenlijk alleen maar identificatie wilde. Ik geloof, dat hij in deze poging niet slaagde.

Maar vooral: ik meen, dat Ds P., die strak aan de identificatie van beide vasthoudt, zichzelf nu bij de exegese in hopeloze moeilijkheden heeft verstrikt. Moeilijkheden, die, naar het mij voorkomt, onoplosbaar zijn.

Wie eenmaal zegt: de „hoer“ is de „wereld“, en het „beest“ is eveneens de „wereld“ of de „wereldmacht“, zit immers onmiddellijk in de raadsels.

a) de „hoer“ zit op het „beest“ (vs 3). Verklaring: de „wereldmacht“ zit op de „wereldmacht“. Maar ik vraag: wat beteekent dan dat „zitten op“? Hoe kan iemand op zichzelf zitten?

b) de „hoer“ wordt door de tien hoornen op het „beest“ naakt uitgedekt, opgegeten en verbrand (vs 16). De „wereldmacht“ van dat laatste uur wordt door de „wereldmacht“, de dan antichristelijke wereldmacht, verwoest. Als de „hoer“ niet de valsche kerk is, maar de „wereldmacht“, zooals Ds P. betoogt, dan is ze op het moment van vs 16 zelf de antichristelijke wereldmacht, praktisch identiek met de tien hoornen, die haar woest maken en verbranden. M.a.w. de wereldmacht verteert zichzelf? Of: de Antichrist eet zichzelf op, en vernietigt zijn eigen rijk? Ik vraag maar, omdat ik van deze verklaring niets meer begrijp. Greijdanus zei tenminste nog: hier in vs 16 hebben we te denken aan de valsche kerk, de pauselijke.

c) Deze „hoer“ hoereert met de koningen der aarde (18: 9). Met de dragers dus van de wereldmacht. Maar als de „hoer“ ook de wereldmacht beduidt, dan is dit eigenlijk: ze hoereert met zichzelf. Wat moet dat beteekenen?

Ds P. meent uit de moeilijkheid te zijn door een simpele verwijzing naar verschillende teksten uit het O. T., waar „hoererij“ gebezigd wordt ter aanduiding van afgoderij. Men zou dus hier dan krijgen: de wereldmacht bedrijft afgoderij met zichzelf. Nu heb ik heusch niet al die teksten, die Ds P. aanhaalt, nauwkeurig geëxegeseerd. Of daar sprake is van afgoderij op de bedoelde plaatsen, staat voor mij nog niet vast. Maar laten we het even in het midden laten. In ieder geval is duidelijk, dat daar telkens één stad met andere hoereert. Daar staat nergens, dat Tyrus, Ninevé etc. hoereeren met zichzelf, doch dat ze zulks doen met andere koninkrijken. M.a.w. die hoererij wordt gepleegd tusschen twee onderscheiden machten. Doch daarom versta ik ook niet de vlote verwijzing naar die teksten bij de verklaring van Openb. 17 van den kant van hem, die de identificatie-opvatting verdedigt. Van „hoererij“ kan slechts sprake zijn, zolang men twee partijen onderscheidt, doch niet meer als men die identificeert.

Men versta me niet verkeerd. Ik erken volmondig, dat ook afgoderij in de Schrift meermalen als hoererij wordt gequalificeerd. Maar dat kan, omdat er dan eerst is het verbond tusschen twee partijen, tusschen God en zijn volk; omdat de tweede partij dan ontrouw wordt aan haar „Man“, door zich af te geven met „derden“. Daar zijn dus altijd onderscheiden partijen. De Schrift spreekt bij mijn weten wel van menschen, die de afgoden nahoereeren, doch niet van de wereld die hoereert met zichzelf.

Ik heb in het bovenstaande nog maar iets genoemd. Maar deze puzzles wekten bij mij twijfel ten aanzien van de identificatie-exegese. Als „hoer“ en „beest“ eigenlijk dezelfde macht zijn, dan zit de wereld op zichzelf, en ik weet niet wat dat beteekenen moet; dan doodt ze zichzelf en eet ze zichzelf op, maar dat klopt niet met het verband; dan hoereert ze met zichzelf, maar dat is, voorzover ik weet, niet de wijze waarop de bijbel afgoderij benoemt.

Positief is daarmee nog niets gezegd ten gunste van de oude exegese: de „hoer“ is de valsche kerk. Het was me er voor ditmaal alleen om te doen, duidelijk te maken, waardoor ik ging twijfelen aan wat Ds P. noemt de „gangbare verklaring“; en ook om te laten zien, dat men wel met een groot gebaar kan zeggen in het Geref. Weekblad: „de hoer is de wereld“, alsof dat zoo klaar is als een klonzie voor exegeten met een reputatie en crediet, maar dat daarmee de vragen nog lang niet zijn opgelost.

B. H.